

AMC

HET TINNEGIETERSAMBACHT IN BEELD EN TEKST B. DUBBE

Prenten van ambachtslieden en ook van andere vakmensen, bezig zijnde in hun werkplaats of bedrijf zijn al heel oud. Een bekend voorbeeld zijn de afbeeldingen in het laatmiddeleeuwse 'Hausbuch der Mendelschen Zwölfbrüderstiftung'.

In Neurenberg waren twee zogenaamde 'Zwölfbrüderhäuser'. Een ervan werd in 1388 door de familie Mendel gesticht. Deze instelling van liefdadigheid verzorgde steeds 12 oude en ongehuwde ambachtslieden, die bovendien zonder middelen van bestaan waren. Ze werden er tot aan hun dood verpleegd.

Het aantal mannen werd, in overeenstemming met het getal der apostelen, tot 12 beperkt. Stierf een van hen, dan kon een nieuwe broeder opgenomen worden. Het idee om dergelijke verzorgingstehuizen voor oude werklui te stichten zou oorspronkelijk uit Vlaanderen stammen 1). Tot de beroepen van de mensen die er werden gehuisvest behoorden o.a. een verver, een stratenmaker, een straatveger, handelaren, tinnegieters, een bierbrouwer, wapensmeden en vele andere.

De gebouwen van het 'Mendelschen Zwölfbrüderhaus' zijn verdwenen, maar het zogenaamde 'Hausbuch' is bewaard gebleven en bevindt zich thans in de Neurenbergse Stadsbibliotheek 2).

Dit boek, zoals de naam al aanduidt, vermeldt gegevens over het huis en haar bewoners. Dit in tegenstelling tot 'Hausbücher', die wel die naam dragen, maar vaak niets anders zijn dan een verzameling prenten en teksten zonder of geringe samenhang 3).

Het onderhavige 'Hausbuch' bevat sinds 1425 de namen van de broeders, meestal met een afbeelding van het handwerk, dat ze plachten te beoefenen. Een voorbeeld daarvan is de afbeelding van meester Wolfhard de kannengieter, die blijkens de op de prent geschreven tekst in 1428 stierf op de Vrijdag na de feestdag van Philippus en Jacobus (7 mei 1428) (Afb. 1).

De voorstelling toont de tinnegieter met op zijn schoot een vormkast, die met goed aangestampt vormzand is gevuld. Het houten model van een kanlichaam is voor de helft in het vormzand afgedrukt, waarna het model werd opgelicht en wel zo, dat er tussen het vormzand, met daarin de afgedrukte vorm van de halve kan en het houten model een ruimte ontstaat, die gelijk is aan de wanddikte van de te gieten kanhelft. Op de prent ziet men hoe meester Wolfhard met de gietlepel uit de zich voor hem bevindende, enigszins schematisch weergegeven smeltoven vloeibaar tin heeft geschept, waarmee hij vervolgens de ruimte tussen model en vormzand vult. Daarna werd op dezelfde wijze de andere helft gegoten, waarna beide helften met behulp van een candeerbout aan elkaar werden geweld.

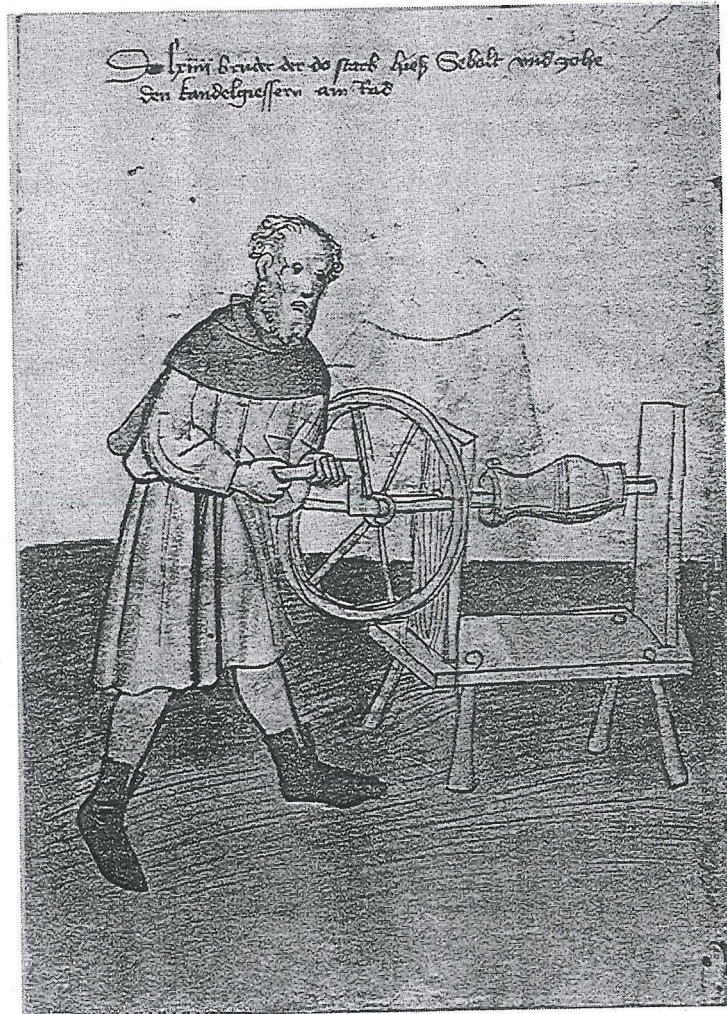
Een andere afbeelding in hetzelfde boek toont een tinnegietersknecht, die bezig is het rad van een primitieve draaibank te draaien (Afb. 2). De spil van de bank is door de opening en de bodem van het kanlichaam gestoken. Hierdoor wordt goed duidelijk, waarvoor het met een medaillon dichtgemaakt gat in de bodem van middeleeuwse kannen dient. De geschreven tekst op de prent luidt: 'Der LXIIIJ bruder der do starb hiesz Sebolt und zohe den kandelgiessern am rad'. de stijl en uitvoering van de afbeeldingen maken duidelijk, dat zowel de prent met meester Wolfhard als die met Sebolt door dezelfde hand moeten zijn vervaardigd, zodat ook het tijdstip waarop ze werden gemaakt niet ver uiteen zal liggen.

Van geheel andere aard is de volgende afbeelding van een tinnegieterswerkplaats, vervaardigd door de Neurenberger tekenaar, houtsnijder en etser Jost Amman (Zürich 1539 - Neurenberg 1591) (Afb. 3). De houtsnede komt voor in het door Amman in 1568 uitgegeven boek 'Stände und Handwerker' bij de te Frankfort a/M gevestigde uitgever Sigmund Feyerabend 4). Het boek werd opgedragen aan de beroemde Neurenbergse goud- en zilversmid Wenzel Jamnitzer (1508 - 1585). Amman maakte voor deze goudsmid o.a. een aantal ontwerpen.

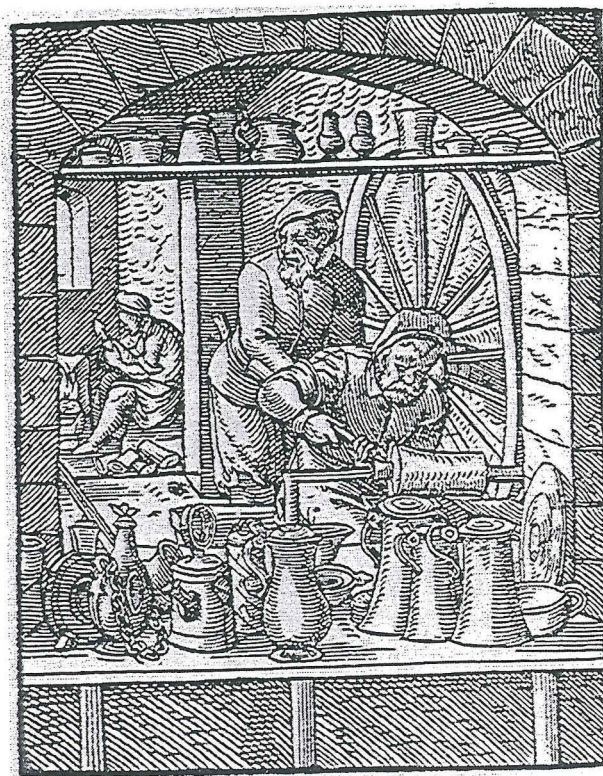
Anno dñi m^o ccc^o lxxviii am Freytag nach xlviii und Jacobi
Starb mayster wolffhard künedelgesser der L^u b^und

Afb. 1. Meester Wolffhard

Afb. 2. Meester Sebold

Afb. 3. Jost Amman

De uitgave is een *'Eyentliche Beschreibung Aller Stände auff Erden, Hoher vnd Nidriger, Geistlicher vnd Weltlicher, Aller Künsten, Handwercken vnd Händeln'* etc. Zowel de Paus en de Keizer als de brillenmaker en de nar worden hierin met een prentje en gedichtje voorgesteld. Het bijzondere van deze publikatie is, dat alle houtsneden voorzien zijn van een gedrukte tekst in dichtvorm door *'den weitberümpften Hans Sachsen'*. Deze te Neurenberg werkende Hans Sachs (1494 - 1576) was een dichter uit de late renaissance, Meistersinger aan het hof van keizer Maximiliaan (1564 - 1576) en exponent van het volksdrama. Daarnaast beoefende hij het schoenmakersambacht: *'Ein Schuh-macher und Poet dazu'*. Hij vervaardigde o.a. 4100 Meisterlieder, 130 komedies en tragedies en 85 vastenavondspelen. Sachs raakte in vergetelheid, maar aan J.W. von Goethe (1749 - 1832) is het te danken, die in 1776 een essay schreef getiteld *'Hans sachsens poetisch Sendung'*, dat hij werd herontdekt. Zijn naam werd later vooral bekend doordat Richard Wagner hem in zijn opera *'Die Meistersinger von Nürnberg'* (1868) ten tonele voert 5).

In tegenstelling tot de afbeeldingen, die hiervoor worden besproken (Afb. 1 en 2), wordt ons hier een doorkijkje gegund in de tinnegieterij. Op de achtergrond wordt gegoten, terwijl ervoor de meester de kan met behulp van draaibeitels afdraait om zo oneffenheden e.d. te verwijderen. Op de voorgrond is het gerede produkt opgesteld.

Het eronder staande gedicht geeft in het kort een indruk van het werk van de tinnegieter, alsmede een overzicht van de voorwerpen die hij maakte. Het luidt:

*'Das Zin mach ich im Feuwer flieszn,
Thu darnach in die Mödel giesz,
Kandel, Flaschen, grosz vnd auch klein,
Daraus zu trincken Bier vnd Wein,
Schüssel, Blatten, Täller, der masz,
Schenck Kandel Saltzfasz vnd Gieszfasz,
Ohlbüszn, Leuchter vnd Schüsselring,
Vnd sonst ins Hausz fast nütze ding'.*

Zonder afbeelding is het gedicht *'Tinne-gieter'*, dat in 1659 te Groningen verscheen. het werd gedrukt door de aldaar gevestigde Jacob Sipkes in een boekwerk met de zeer uitgebreide titel: *'Toonneel Der Ambachten Of Den Winckel Der Handtwercken en Konsten etc. Midtsgaders Het Bericht van den Koophandel: Ter leeringe gericht en gedicht Door Iohan van Nyenborgh. Den Tweeden Druck: grootelijcks vermeerdert'*. De tekst van het gedicht wijkt in zoverre af van die van Hans Sachs, dat behalve een beschrijving van het ambacht ook enige moralistische beschouwingen in de tekst zijn opgenomen, waarbij dan vergelijkingen worden gemaakt met het tinnegietersambacht. In het gedicht komt vrij nauwkeurig de gang van zaken in de werkplaats aan de orde.

Johan van Nyenborch leefde van 1620/'21 tot ca. 1670. Hij heeft in 1657 te Groningen ook een ander boek uitgegeven, blijkens de titel eveneens met een stichtend tintje, getiteld: *'De weeck-wercken, de ghedenck-waerdighe historien, leer-gedichten, en spreucken etc.'*

TINNE - GIETER

Een Tinne-gieter het tin smelt,
Dat hy daer na in formen stelt,
En maeckt, en giet alsoo daer van
Een schotel, tafel-bort, of kan,
Of sout-vat, kandelaar, lampet,
Of koppen, en veel anders met,

Dat noodig dient tot den huisraet,
So men daegelijks gebruicken gaet
Doch alst tin-werck gegoten zy,
So moet men het suiv'ren daer by,
Den Gieter, of sijn mede-maet
Het maecksel om de formen slaet,

En schaeft, en schoont het werck,
t'wijl dat
Den anderen om-draeit het radt:
Soo moet den een den ander mee
Staegh sijn behulpigh t'aller stee,
En helpen d'een des anders last,
Als d'een hant, die den ander wast.

Het tin sal oock verborgen sijn
Hier in den onder-aertschen mijn,
En wert gesocht met arrebeyt,
Het welk den mensch is opgeleyt;
Men krijgt, gelijkerwijs men siet,
Op aerden sonder arbeyt niet
Dat waerdigh is. 't Geen moeyt
aenbracht,
Werdt doch steeds aller-meest ge-
acht.

Het Tin men oock niet suyver vint
In de Mijnen, soo men bevint,
Maer wert dan met een vaerdig-
heyt
Gescheyden van haer aerdigheyt,
En loodigheyt, dat haer aenkleeft,
Op dattet beter luyster geeft.

En so als't Tin gegooten zy,
Daer moet opgheschoont worden
by,
Soo komt den mensch van sijng-
boort
Ook mede met veel smetten voort,
En moet de Jeught sijn aengeleyt
Tot deughden ende eerbaerheyt,
Op dattet in sijn ouden dagh
Hem soo gestaeg by-blyven magh:
De deught verciert den mensch al-
thans,
En geeft den meesten schijn en
glans.

En soo als men Tin smelten gaet,
En daer al nieu werck maken laet,
Soo d'ouderdom oock weer op-
staet
In hen kind'ren en wetlijck zaet,
Als zijnd' een staf van sijnen staet,
En die hy sijn doot nae-laet.

Soo moeten de Druk-letters sijn
Oock meed van Tin gegoten sijn,
Met koper, loot, Antimony,
Gelijck als anders meer daer by.

In Duitsland, om precies te zijn te Würzburg, verscheen in 1699 een boek met de titel: 'Beschreibung von allerley Stands-, Amts- und Gewerbspersonen'. De auteur was Abraham a Santa Clara, een pseudoniem voor Johann Ulrich Meyerle (1644 - 1709). Hij was een Augustijner monnik en hofprediker van keizer Leopold I. Als volksschrijver en kanselredenaar had hij in zijn tijd een zekere naam 6). Ook hij drukt in het bovengenoemde boek een kopergravure af, waarop een tinnegieterswerkplaats is afgebeeld met als opschrift: 'Der Kandelgiesser' (Afb. 4).

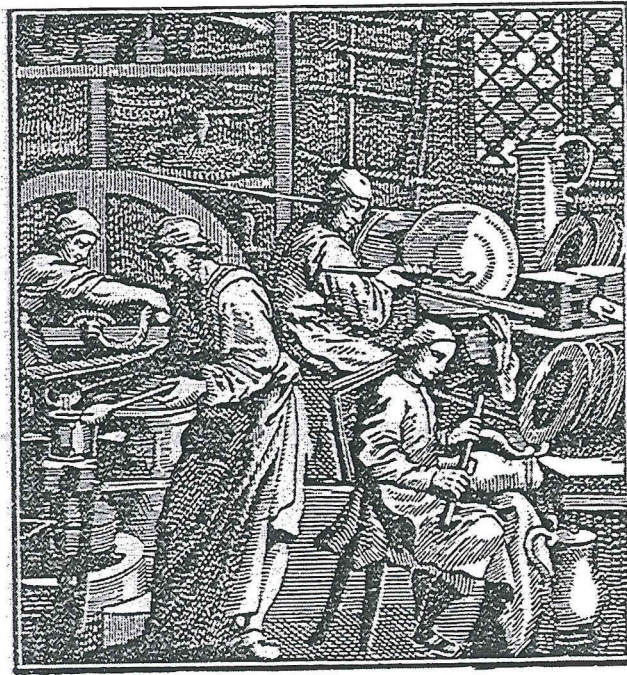
Op de achtergrond ziet men een vormenrek. Daarvoor staat een draaibank met een leerjongen die het rad draait en een werkman, die met behulp van een beitels een op de bank bevestigde schotel bewerkt. Links op de voorgrond is een arbeider bezig een gietvorm met tin te vullen, terwijl rechts iemand een kan polijst en gereedmaakt voor de verkoop.

Boven de gravure staat als tekst:

'Zum Dienst führt Gott ans Licht, zum eitlen Prangen nicht'.

Onder de prent is het volgende vers afgedrukt:

*'Wir sind von einem Zeug gemacht.
Warum wird dieser dann verlacht
der nicht so gros von Glück und Stammen?
Zinn kommt aus einer Erden Bauch.
Die Seele ziert mich jenen auch:
Zuletzt schmelzt uns der Tod zusammen'.*

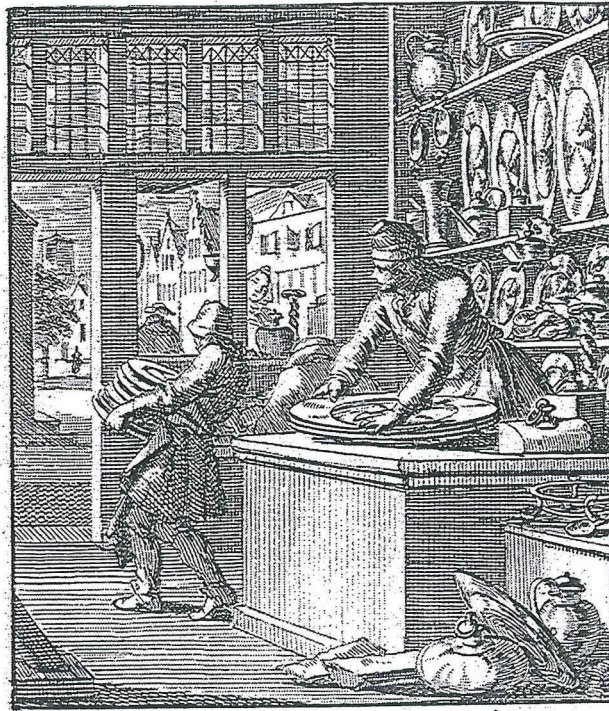
Afb. 4. Abraham a Santa Clara

Ook deze schrijver, wiens werk een zeker belang heeft voor de kennis van de moraal en gewoonten van de tijd waarin hij leefde, kan het niet nalaten ons leven te vergelijken met het werk van de tinnegieter en het door hem gebruikte materiaal, dat tenslotte allemaal vergankelijk is: *'Zuletzt schmelzt uns der Tod Zusammen'.*

Enige jaren eerder, in 1694 dus voordat het boek van Abraham a Santa Clara verscheen, kwam te Amsterdam een boek van de pers van Jan Luyken (1649 - 1712) en zijn zoon de etser Caspar (1672 - 1708) getiteld: *'Het Menselijk bedrijf Verdoond in 100 Verbeeldingen van Ambachten, Konsten, Hanteeringen en Bedrijven met versen'*.

Johannes Luyken werd te Amsterdam geboren en aanvankelijk opgeleid als schilder en etser. Daarnaast beoefende hij de dichtkunst. Een van zijn meest bekende werken op dit gebied is wel de op 22-jarige leeftijd geschreven bundel getiteld: *'Duytse Lier'*. Het boek werd in 1671 uitgegeven en verscheen bij Jacobus Wagenaar te Amsterdam, *'boekverkooper op de hoek van de Mol-steegh'*. Het is een liederen bundel met een erotisch tintje, die tot het beste gerekend wordt, dat in de late 17de eeuw op dit gebied verscheen (7). Kort daarna heeft hij zich van dit genre afgekeerd en bekeerde zich tot de reformateurs, een piëtistische stroming onder protestanten, die streefden naar vroomheid van gemoed en naar een leven, waarin dit streven ook in het dagelijks leven in praktijk werd gebracht.

Ook uit het gedicht dat hij schreef in het *'Menselijk bedrijf'* bij de onder nummer 26 voorkomende *'Tinne gieter'* blijkt dit (Afb. 5). Boven het prentje staat: *'Soeck in uselfs den Schat, Van 't aller schoonste Vat'*.

Afb. 5. J & C Luyken

Eronder is het volgende vers gedrukt:

*'Den aardsen berg, van vlees en bloed,
Heeft schoone glans in zyn gemoed,
In dien de mens daar naa wou 'Mynen;
Gelyk hy anders is gesint
En blinckende Metaalen vindt,
Die uit de Nacht, in' t Licht verschynen.*

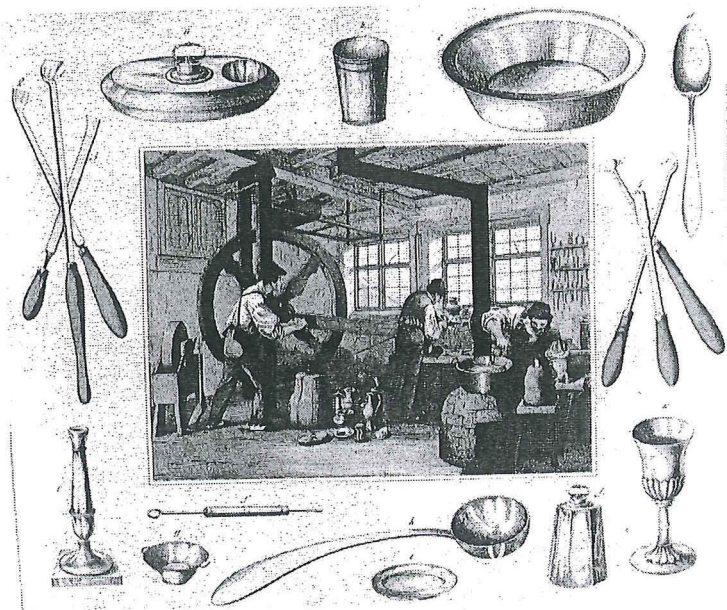
De ets stelt een tinnegieterswinkel voor. Op de schappen staan de produkten uitgestald. Er wordt geen werkplaats meer getoond. De voorwerpen op de voorgrond zijn waarschijnlijk ingeleverd bij het 'verbuiten' (inruilen van oud voor nieuw) van tinwerk. Van 'Het Menselijk Bedrijf' zijn verscheidene herdrukken verschenen.

Indien we het voorgaande nog eens de revue laten passeren, kan vastgesteld worden, dat Hans Sachs in zijn vers alleen iets zegt over de tinnegieterij en haar produkten. Johan Nyenborch doet dat ook, maar tegelijkertijd vlecht hij door zijn tekst enige moralistische gedachten, die worden vergeleken met het werk van de tinnegieter. Datzelfde doet Abraham a Santa Clara. Het direct onder de prent afgedrukt gedichtje van Jan Luyken daarentegen zegt over de tinnegieterij niets, tenzij men de verwijzing naar 'blinckende Metaalen' als zodanig wil opvatten. Behalve tot stichting, dienden de combinaties van gedichten en prenten 'Ter leeringe', zoals Johan van Nyenborch in de titel van zijn bijdrage vermeldt. Deze opmerking werd ook reeds door Jost Amman gebruikt:

'Allen Künstlern aber als Malern, Goldschmidn ic zu sonderlichem dienst in Druck verfertigt'.

Wat de prenten betreft kan worden opgemerkt, dat de afbeeldingen in het Hausbuch details geven van het ambacht. De prent van Jost Amman en die welke is afgedrukt bij het vers van Abraham a Santa Clara geven een aardige indruk van een tinnegieterswerkplaats. Jan Luyken tenslotte volstaat met een winkel.

Het uitgeven van dit soort werken, bestaande uit een prent met een daarbij behorend vers, betrekking hebbend op het menselijk bedrijf schijnen, voorzover mij bekend, alleen in het Duitse en Nederlandse taalgebied voor te komen. Mogelijk zijn Jost Amman/Hans Sachs in hun *Stände und Handwerker* de voorlopers aan wie anderen zich hebben gespiegeld. Ongetwijfeld zijn er vroeger hier niet genoemde afbeeldingen van tinnegieterijen gemaakt 8). Zo verscheen er omstreeks 1830 te Eszlingen in Duitsland een album met lithochromieën (gekleurde steendrukken), waarin door de auteur G.M. Kim dertig werkplaatsen van ambachtslieden worden afgebeeld. Dit album werd in 1849 voor een deel in Nederland uitgegeven en wel te Groningen bij R.J. Schierbeek. De titel luidt: *'Atlas met twintig platen voorstellende de werkplaatsen, voornaamste werktuigen en voortbrengselen van 20 verschillende ambachten'*. De afbeeldingen worden echter niet voorzien van gedichtjes (Afb.6).

Afb. 6 Schierbeek

Ook vindt men in de Franse literatuur bijvoorbeeld in Salmon's '*L' Art du Potier d'Etain*', dat in 1788 te Parijs verscheen enige prenten van een tinnegieterswerkplaats, maar dit is een soort leerboek, waarin het vak van tinnegieter wordt beschreven. Dat is eveneens het geval met de afbeeldingen in de in 1771 verschenen encyclopedie van Diderot en d' Alembert. Tenslotte kan vastgesteld worden, dat al deze prenten en teksten ons een indruk geven van een ambacht, dat in het verleden een belangrijke rol vervulde in de menselijke samenleving.

Noten:

1. H. Maué, Nürnberg- Stadtbild und Baukunst, in: Nürnberg 1300 - 1550, Kunst der Gotik und Renaissance, München 1986, pp. 41 - 42.
2. Nürnberg, Stadtbibliothek, Hs. Amb. 317 fol.
3. J. Graf Waldburg-Wolfegg, Das mittelalterliche Hausbuch, München 1957, pp. 5-8.
4. Opnieuw uitgegeven te München (G. Hirth's Verlag) naar de uitgave van 1568.
5. C.L. Lang (red.), Deutsche Literatur Lexikon, Bd. XIII, Bern 1991, pp. 650 - 661.
B. Könneker, Hans Sachs, in W. Killy e.a. , Literatur Lexikon, Bd. 10, Gütersloh/München 1991, pp. 99 - 102.
6. In 1717 verscheen te Amsterdam een Nederlandse vertaling onder de titel 'Iets voor Allen'. R. Bertsche, Abraham a Santa Clara, München Gladbach 1922 (2e druk).
7. M.C.A. van der Heyden, Jan Luyken en zijn Duytse Lier, in: De ziel van den Poëet vertoont zich in zijn Dichten, Utrecht - Antwerpen 1967, pp. 219 - 328.
8. Zie bijv. de afb. in: A. Schmidt, Der Zinngieszer und seine Kunden, Artland, Bersenbrück angrenzende Gebiete, Cloppenburg 1989, I, afb. 12a (1760) en afb. 32c (1809).